

Oponentský posudek na disertační práci

Marta Mustafina: Rozsah a časování procesu populačního stárnutí ve dvanácti zemích bývalého Sovětského svazu: problémy, příležitosti a veřejné politiky

Marta Mustafina: Quantum and tempo of population ageing process in the twelve countries of the former Soviet Union: Challenges, opportunities and public policies

Demografické stárnutí představuje v současnosti jeden z globálních problémů lidstva. Stupeň demografického stárnutí je ovlivněn nejen počátkem změn v charakteru reprodukce a dobou jejich trvání, ale i vyspělostí země. V současné odborné literatuře je tomuto problému věnována zvýšená pozornost, předmětem výzkumu jsou však obvykle regiony s již pokročilým demografickým stárnutím. Autorka se ve své disertační práci zaměřila na 12 zemí bývalého Sovětského svazu. Důkladná analýza předpokládaných změn věkové struktury populace vybraného regionu a jejich důsledků v oblasti ekonomické a sociální představuje vysoce aktuální a přínosné téma. Práce má rozsah 150 stran včetně rozsáhlého seznamu literatury a je členěna na 10 kapitol.

V úvodní části autorka zdůvodňuje význam detailního studia procesu demografického stárnutí a informuje o struktuře práce. Druhá kapitola svým pojetím a obsahem přesahuje obvyklou informaci o zdrojích literatury. Úvodní část této kapitoly má teoretický charakter a je zaměřena na objasnění termínu demografická revoluce, bližší informace o průběhu změn v charakteru reprodukce ve sledovaném regionu však zmíněny nejsou. V literatuře je řada odkazů na mezní hodnoty demografických ukazatelů předpokládaného počátku a konce demografické revoluce, bylo by tak zajímavé pokusit se situaci zhodnotit i z tohoto pohledu a doplnit tak možné další faktory probíhajících změn. V další části druhé kapitoly autorka diskutuje faktory a dynamiku demografického stárnutí v obecné rovině, uvádí používané klasifikace a modely, zmiňuje různé přístupy (pozitivní i negativní) a jejich řešení na mezinárodní úrovni.

Třetí kapitola je označena jako *teoretický rámeček* a autorka se zde vrací k informacím o demografické revoluci a to z pohledu hlavních badatelů. V úvodní části kapitoly používaná terminologie včetně definic je uvedena v abecedním seznamu a dle autorky je převzata z přehledů mezinárodních institucí. K základní charakteristice procesu porodnosti však publikace OSN používají ukazatele *crude birth rate* a *total fertility rate*, nikoliv *fertility rate* s uvedenou definicí. V seznamu terminologie je i termín *Post-Soviet countries* s jmenovitým seznamem zemí, které jsou předmětem výzkumu. Čtenář se tak tuto informaci dozvídá poprvé, pro základní orientaci by se nabízela i mapa regionu s vyznačením hranic sledovaných států.

Ve čtvrté kapitole autorka v přehledu shrnuje hlavní cíle práce. Výzkumné otázky jsou zaměřeny nejen na rozsah změn, ale i jejich tempo, hlavní determinanty, důsledky v oblasti zdravotnictví a sociálních služeb a zjištění rozdílů či podobností mezi evropskými a asijskými postsovětskými republikami. Časově je studie zaměřena na období od poloviny 20. století do současnosti, uvedeny jsou i projekce do roku 2100, zdrojem dat jsou statistické přehledy mezinárodních organizací. Pátá kapitola, věnovaná zdrojům dat, uzavírá úvodní část práce, týkající se seznámení s problematikou a teoretickými přístupy. Téma demografického stárnutí je v literatuře velmi frekventované a tomu odpovídá i množství dostupných informací. Někdy je však obtížné se v podobné situaci orientovat, neopakovat se a vybrat to podstatné.

Šestá kapitola má metodický charakter a blíže vysvětluje autorčino uchopení problematiky (holistický přístup, GAP analýza, *doomsday scenario*) včetně jednotlivých kroků rozdílové analýzy: zmapování současné situace, analýza vybraných faktorů, vytýčení hlavních cílů a formulace sociální politiky. Kromě běžně používaných základních demografických ukazatelů pro hodnocení stupně a tempa demografického stárnutí autorka navrhla dva nové ukazatele, vycházející ze zastoupení osob nad 65 let věku v celkové populaci: 7-14 % a 14 – 21%. K hodnocení situace ve 12 sledovaných zemích, tj. posouzení podobností či odlišností je použita klastrová analýza. I přes určité výhrady autorčin přístup k problému odpovídá poměrně širokému záběru práce a snaze co nejefektivněji a výstižně zhodnotit shodné a rozdílné rysy jak minulého, tak i budoucího populačního vývoje ve sledovaném regionu.

Výsledky analýzy jsou shrnuty v sedmé kapitole, která má demografický charakter a informuje o hlavních faktorech demografického stárnutí podle jednotlivých zemí, změnách ve věkové struktuře a tempu a stupni demografického stárnutí. Text je doplněn tabulkami a grafy, které však nejsou vždy jasně čitelné (obr. 3, 4, 9). Nejnázornější grafická prezentace změn věkové struktury formou věkové pyramidy je pouze na obr. 7, kde však je v názvu chybné pořadí zemí, věkové pyramidy ostatních států jsou v příloze. V závěru této stěžejní kapitoly je uvedena klasifikace zemí podle stupně demografického stárnutí (klastrová analýza).

Současný zdravotní stav populace podle sledovaných zemí a hlavních příčin úmrtí a dostupnost odpovídající lékařské péče je uvedena v kap. 8. Řešena je i otázka finančních nákladů na zdravotní a sociální péči v podmínkách stárnoucí populace a záporů i klady změn ve věkové struktuře. Devátá kapitola pojednává demografické stárnutí jako celospolečenský fenomén, je zaměřena na politická rozhodování a opatření populační politiky. Uvedená doporučení jsou však pouze obecného charakteru a jejich případná realizace bude jistě ovlivněna nejen ekonomickými možnostmi zemí, ale i jejich sociálními a kulturními odlišnostmi. Otázkou zůstává i případná návaznost na již přijatá opatření. V závěrečné desáté kapitole autorka shrnuje výsledky studie, hodnotí dosažení vytýčených cílů a naplnění úvodních hypotéz.

Věková struktura představuje základní informaci o populaci nejen z pohledu demografie. Mění se věkové složení populace reflektuje nejen změny v úrovni reprodukce a migrací, ale má široký celospolečenský dopad. Pojetí problematiky demografického stárnutí je tak možné z různých hledisek, základem by ale měla být detailní demografická analýza. Vzhledem k různorodosti zkoumaného regionu autorka zvolila poměrně nenáročnou metody, které jí ale umožnily přehledné zhodnocení situace. Kladně lze hodnotit i pojetí problematiky demografického stárnutí v širších teoretických i celospolečenských souvislostech. Práce tak představuje výchozí základ pro další výzkum v této oblasti.

Dizertační práci Marty Mustafiny doporučuji k obhajobě.